

تفسیر قرآن با قرآن

در آینه روایات

جلد اول

مبانی، زمینه‌ها، ادله، گونه‌ها، فرایند، قواعد و آثار

علی مدبر (اسلامی)

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تفسیر قرآن با قرآن در آیینه روایات

جلد اول: مبانی، زمینه‌ها، ادله، گونه‌ها، فرایند، قواعد و آثار

علی مدبر (اسلامی)

- ناشر: انتشارات علمی و فرهنگی اسلامی
- وابسته: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
- تدوین: سحره سادات انصاری
- ویراستار: سحره سادات انصاری
- لیتوگرافی: چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۱۰۰
- قیمت: ۲۷۰۰۰ تومان
- عنوان: ۴۳۶؛ مسلسل: ۰۰۷

هیبة حقوق برای ناشر محفوظ است.
 نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و معارف قرآنی، پژوهشکده فرهنگ و معارف اسلامی
 تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۲۸۲۳۳؛ فکس: ۰۲۵-۳۷۵۳۴۸۸؛ کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
 مراکز پخش: ۱- قم: میدان شهدا، تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۲۲
 ۲- تهران: خیابان انقلاب، ویروزی، قم: دانشگاه تهران، اساز، فروزنده
 طبقه همکف، واحد: ۳۱۲، تلفن: ۰۲۱-۵۱۵۳۴

وب‌گاه: www.pub.isc.ac.ir؛ وب‌آدرس: nashr@isc.ac.ir
 فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isc.ac.ir؛ فروشگاه نشر فیضان: www.pub.isc.ac.ir

سرنشانه:	مدبر، علی، ۱۳۳۷ -
عنوان نام پدیدآور:	تفسیر قرآن با قرآن در آیینه روایات، جلد اول مبانی، زمینه‌ها، ادله، قواعد و آثار، علی مدبر (اسلامی)، تهیه پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
مشخصات نشر:	قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری:	ج: جدول - (دوره):
شابک:	978-600-195-361-3 978-600-195-362-0
وضعیت فهرست‌نویسی:	- (ج ۱)، ۳۸۴ ص، ۲۷۰۰۰۰ ریال:
یادداشت:	فبا
یادداشت:	کتابنامه: ص [۳۲۵]-۳۲۰؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت:	نماینه
مترجمان:	ج ۱. مبانی، زمینه‌ها، ادله، گونه‌ها، فرایند، قواعد و آثار
موضوع:	تفسیر - فن
موضوع:	تفاسیر
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۶ ق ۷/۵۱۵۱ BP
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۲۷۱
شماره کتابشناسی ملی:	۵۰۱۶۷۷۵

فهرست

۱۳	 سخنی با خوانند
۱۷	 مقدمه

بخش اول: مفاهیم و مقدمات

۲۳	 فصل اول: مفاهیم
۲۳	 ۱. تفسیر
۳۱	 ۲. ظاهر و باطن
۳۵	 نمونه‌ای از تفسیر باطن قرآن
۳۷	 ۳. تأویل
۳۸	 الف) تأویل در قرآن
۴۱	 ب) تأویل در روایات
۴۳	 ۴. وجوه معنایی
۴۴	 ۵. تفسیر قرآن با قرآن
۴۷	 ۶. سنت
۴۹	 ۷. روایات تفسیری
۵۳	 ۸. تفسیر قرآن با سنت

فصل دوم: مقدمات	۵۷
نوشتار یکم. نگاهی به منابع و مناہج تفسیر قرآن	۵۷
۱. تفسیر قرآن با قرآن	۵۷
۲. تفسیر قرآن با سنت	۶۲
دشواری‌های تفسیر قرآن با سنت	۶۴
ا) فقدان اسناد صحیح	۶۴
ب) ورود جعل و وضع و اسرائیلیات	۶۵
ج) فقر و پناہفت محتوایی	۶۹
د) کم بودن منابع	۶۹
ه) آمیختگی حدیث با تفسیر	۷۰
و) تبیین نشدن روایات تفسیری	۷۰
۳. تفسیر قرآن با عقل و ترییدی	۷۱
۴. تفسیر قرآن با عقل تجربی	۷۵
۵. منهج اجتهادی جامع	۸۱
نوشتار دوم: گونه‌شناسی روایات ناظر به قرآن	۸۲
۱. واژه‌شناختی	۸۳
۲. معناشناختی	۸۳
الف) بیانگر تفسیر ظاهر	۸۳
ب) بیانگر تفسیر باطن و تأویل	۸۵
ج) بیانگر اشارات قرآن	۸۶
د) مقید، مخصص و ناسخ	۸۸
یک. روایت مخصص	۸۸
دو. روایت مقید	۸۸

۸۹.....	سه. روایت ناسخ.....
۹۴.....	ه) بیانگر غرر آیات.....
۹۴.....	و) پاسخگو به شبهات و برداشت‌های انحرافی از آیات.....
۹۸.....	۳. مصداق‌شناختی (تطبیقی).....
۱۰۶.....	۴. حدود‌شناختی.....
۱۰۷.....	و ش. ساختی.....
۱۱۰.....	۶. ران‌شناختی.....
۱۱۰.....	الف) انگ. و صاف نبوتی و سلبی قرآن.....
۱۱۲.....	ب. ب. بکرفتن و آثار آیات و سوره‌ها.....
۱۱۴.....	ج) گزارش‌دهنده مشرکات قرآن با دیگر کتاب‌های آسمانی.....
۱۱۵.....	۷. اقتباسی.....
۱۱۷.....	نوشتار سوم. حجیت روایات تدبیری.....
۱۲۳.....	روایات معصومان (علیهم‌السلام)، صحابه و تابعیان.....
۱۲۴.....	نوشتار چهارم. عرض روایات بر قرآن و سنت.....
۱۲۴.....	۱. عرض بر قرآن.....
۱۳۲.....	۲. عرض بر سنت.....
۱۳۲.....	نوشتار پنجم. جایگاه و پیشینه تفسیر قرآن با قرآن.....
۱۳۲.....	۱. جایگاه تفسیر قرآن با قرآن.....
۱۳۲.....	۲. پیشینه تفسیر قرآن با قرآن.....
۱۳۲.....	چکیده بخش یکم.....

بخش دوم: مبانی و زمینه‌های تفسیر قرآن با قرآن

۱۴۷.....	فصل اول: مبانی تفسیر قرآن با قرآن.....
----------	--

۱. مشروعیت تفسیر قرآن با قرآن ۱۴۸
۲. ضرورت بهره‌گیری از قرآن در تفسیر قرآن ۱۴۹
۳. حجیت ظهور سیاقی ۱۵۰
۴. حجیت معانی باطنی و تأویلی ۱۵۰
۵. صیانت قرآن از تحریف ۱۵۱
۶. ام - ام - ام پیوستگی محتوایی قرآن ۱۵۲
۷. من - من - من منبع تفسیر به سنت و عقل ۱۵۲
- فصل دوم: زمینه‌های تفسیر قرآن با قرآن ۱۵۵
۱. اشتمال قرآن بر حکم - متشابه ۱۵۸
۲. اشتمال قرآن بر عام و خاص و مطلق و مقید ۱۶۰
۳. اشتمال قرآن بر مجمل و مفصل و متن و شمش ۱۶۴
۴. اشتمال قرآن بر ناسخ و منسوخ ۱۶۶
۵. اشتمال قرآن بر اشارات و لطایف ۱۶۷
۶. اشتمال قرآن بر مجاز، کنایه و تمثیل ۱۶۹
۷. اشتمال قرآن بر الفاظ مشترک ۱۷۴
۸. اشتمال قرآن بر ایجاز و اضمار ۱۷۶
۹. اشتمال قرآن بر غرر الآیات (آیات کلیدی) ۱۷۹
۱۰. تدریج در تشریع برخی احکام و تبیین برخی معارف ۱۸۰
- چکیده بخش دوم ۱۸۱

بخش سوم: ادله و مؤیدات تفسیر قرآن با قرآن

۱. روایات بیانگر نور بودن قرآن ۱۸۵
۲. روایات بیانگر «تبیان کل شیء» بودن قرآن ۱۸۹

۳. روایات ناظر به پیراستگی قرآن از اختلاف ۱۹۴
۴. روایات ناظر به همگرایی آیات قرآن ۲۰۱
۵. روایات ارجاع متشابه به محکم ۲۰۲
۶. روایات تصدیق قرآن با قرآن ۲۰۵
۷. روایات عرض بر قرآن ۲۰۹
۸. روایات بازگشت مرجعیت قرآن برای حل اختلافها ۲۱۲
۹. روایات استظهار قرآن ۲۱۶
- اشک و پاسخ ۲۱۷
۱۰. روایات بیانگر عدم مصومان عليه السلام ۲۲۲
- شش نکته ۲۲۳
- چکیده بخش سوم ۲۲۷

بخش چهارم: اقسام سیر قرآن با قرآن

۱. تقسیم بر اساس اشتراك واژگانی یا معنایی ۲۳۱
۲. تقسیم بر اساس نوع پیوند معنایی ۲۳۵
- الف) اجمال و تفصیل ۲۳۵
- ب) محکم و متشابه ۲۳۸
- ج) عموم و خصوص ۲۳۸
- د) اطلاق و تقييد ۲۳۸
- هـ) منسوخ و ناسخ ۲۴۰
۳. تقسیم بر اساس پیوند سباقی و سیاقی ۲۴۱
۴. تقسیم بر اساس به هم پیوستگی یا از هم گسستگی مفسر و مفسر ۲۴۳
۵. تقسیم بر اساس تفسیر مفهومی یا مصداقی ۲۴۴

۶. تقسیم بر اساس تفسیر ظاهر و باطن ۲۴۶
- چکیده بخش چهارم ۲۴۸

بخش پنجم: شبهات تفسیر قرآن با قرآن

۱. شبهه ضرب قرآن به قرآن ۲۵۱
- پاسخ شبهه ۲۵۲
۲. شبهه قرآن پسندگی ۲۵۸
- پاسخ شبهه ۲۵۸
۳. شبهه بار به عرومان ۲۶۲
- پاسخ شبهه ۲۶۳
- چکیده بخش پنجم ۲۶۵

بخش ششم: فرایند و قواعد تفسیر قرآن با قرآن

- نکوهش تفسیر جاهلانه ۲۷۰
- فرایند تفسیر قرآن با قرآن ۲۸۰
- مراحل چهارگانه فرایند ۲۸۱
- تکمیل فرایند تفسیر اجتهادی جامع ۲۸۳
- قواعد تفسیر قرآن با قرآن ۲۸۶
- جمع‌بندی ۲۸۶
- چکیده بخش ششم ۲۸۶

بخش هفتم: آثار و ثمرات تفسیر قرآن با قرآن

۱. ارزیابی برداشت‌های تفسیری ۲۹۳
۲. ارزیابی محتوایی روایات ناظر به آیه ۲۹۷

۲۹۹	۳. تفهید مطلقات و تخصیص عمویات
۳۰۱	۴. تفصیل و تبیین مجملات
۳۰۲	۵. شناخت آیات منسوخ
۳۰۳	۶. شناخت آیات مکی و مدنی
۳۰۵	۷. کشف ترتیب تاریخی نزول آیات
۳۰۶	۸. سبب‌الوثر و مشاهیات
۳۱۴	۹. کشف علت اعلیٰ حکم
۳۱۵	۱۰. شناسایی معذوفات
۳۱۶	۱۱. دستیابی به پرسش‌های برخاسته از آیه
۳۱۷	۱۲. دستیابی به پاسخ‌های نامات و پرسش‌های برمانه
۳۲۱	۱۳. کشف اشارات و لطایف قرآنی
۳۲۲	۱۴. مصداقیابی مفاهیم کلی و عام
۳۲۳	چکیده بخش هفتم
۳۲۵	کتابنامه

نمایه‌ها

۳۴۱	آیات
۳۴۵	روایات
۳۶۹	موضوعی
۳۷۹	اعلام و مشاهیر
۳۸۲	کتاب‌ها
۳۸۳	مکان‌ها

سخنی با خواننده

قرآن کریم از قرینه که آینه آیاتش آن را می‌نمایاند، کلام خدا و کتاب اوست: «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ»^۱ «کتاب آنزلناه إليك...»^۲ «... بر من و حجت روشن خدا و نوری آشکار»^۳ تبیان و مفسر عالم و آدم و هدایت و رحمت و مژده‌ای برای تسلیم‌شدگان در برابر حق^۴ و جداکننده حق از باطل (فرقان) و قول فصل و فیصله‌بخش، نه گفتاری طنزآمیز و شوخی^۵ و به فرموده امیر بیان، حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام تجلی گاه [اوصاف جمال و جلال] خدای سبحان^۶ و بهار دلهای^۷ و اقیانوسی ژرف است که دست غواصان بشری (غیر راسخ در علم) به ژرفای آن نمی‌رسد^۸ و کتابی خیر خواه است که فریب نمی‌دهد و هدایتگری است که همراه نمی‌کند و

۱. توبه: ۶.

۲. ابراهیم: ۱.

۳. یا ایها الناس قد جاءکم یوحان من ربکم وأنزلنا إلیکم نوراً مبیناً (نساء: ۱۷۴).

۴. ونزلنا علیک الکتاب تبیاناً لکل شیء وهدی ورحمة ونبشری بالمسلمین (نحل: ۸۹).

۵. تبارک الذی نزل القرآن علی عبده لیکون للعالمین ذیلاً (فرقان: ۱). إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضْلٍ * وَعَا هُوَ

بِالْهَؤُلَی (طارق: ۱۳-۱۴).

۶. فتجلی لهم سبحانه فی کتابه من غیر أن یموتوا رأوه (نهج البلاغه خطبه ۱۴۷، ص ۲۰۴).

۷. فانه ربیب القلوب (همان: خطبه ۱۱۰).

۸. و بحر لا یدرک قعره (همان: خطبه ۱۹۸).

سخنگویی است که دروغ نمی‌گوید^۱ و هیچ همنشینی از همنشینان خود را بی‌بهره نمی‌گذارد یا به افزایش هدایت یا به کاهش کوردلی و گمراهی.^۲

قرآن مجید وحی‌نامه خدای حکیم و ستوده و آینه تجلی عزت و نفوذناپذیری اوست و از این‌رو دست تطاول تحریف‌گران را توان آن نیست که بر دامن کبرپایی آن گردی بیفشاند یا بر پرده عصمتش رخنه‌ای وارد کند: «هو کلام الله و قوله الله و کتاب الله و وحی الله و تنزیله و هو الکتاب العزیز الذی لا یارب الا الله»^۳ «لا من خلفه تنزیل من حکیم حمید»^۴.

قرآن را اگر بخواهیم سنگ‌ترین یادگار رسول خاتم النبیین ﷺ و عدیل ثقل اصغر، یعنی عترت پاک آن حضرت است: «إني تارك فيكم الثقلين: كتاب الله عز وجل، حبل ممدود من السماء إلى الأرض، وعترتي أهل بيتي وإن اللطيف أخبرني أنهما لن يفترقا حتى يردا عليَّ»^۵.

رسالت این کتاب آسمانی، تفسیر حقیقی عالم و آدم و هدایت انسان به صراط مستقیم بندگی خدا و رساندن او به نهایت برین مقصد سیر و سلوک، یعنی لقای تجلیات الهی است و از همین‌رو تبیین و تفسیر آشنایی عمیق با چنین کتابی، از بنیادی‌ترین وظایف دانشمندان دینی است و چون دستیابی به علم صائب در تفسیر قرآن، همانند هر دانش دیگر، مرهون «درشدن» در

۱. هو الناصح الذی لا یغش و الهادی الذی لا یضل و المحدث الذی لا یکذب (همان، خطبه ۱۰۱).

۲. و ما جالس هذا القرآن أحد إلا قام عنه زیادة و نقصان: زیادة فی هدی أو نقصان من علمه (همان).

۳. محمد بن علی صدوق؛ الامالی؛ ص ۵۴۵.

۴. احمد بن حنبل؛ مسند؛ ج ۳، صص ۱۴، ۱۷، ۲۶ و ۵۹ با اندک اختلاف. محمد بن عمر فخر رازی؛ ذیل ۱۰۱ آل عمران. علی متقی هندی؛ کثر العمال؛ ج ۱، ص ۴۷. ابوالحسن هینمی؛ مجمع الزوائد؛ ج ۹، ص ۱۶۳.

تفسیر است، «روش‌شناسی» تفسیر قرآن و بررسی گونه‌های تفسیر و تبیین پیوند این گونه‌ها با یکدیگر که از اساسی‌ترین بحث‌های نظری برون‌قرآنی است، ضرورت می‌یابد.

به‌تردید هر گونه انحراف در روش‌شناسی و روش‌مداری در تفسیر قرآن، ریشه در کشف مراد خدای سبحان از آیات قرآن اثرگذار است که حرمان از شناخت صحیح این ریشه‌ها، مبدأ و معاد آن دو و همچنین پیام‌های هدایتی خدای سبحان در قرآن و در نتیجه حرمان انسان از دستیابی به کمال شایسته خود را در پی دارد.

کتابی که اکنون فراهم شده، قرآن مجید، همان گرامی است، در راستای این هدف و به قلم دانشمند محترم حجت‌الاسلام والمسلمین جناب علی مدیر (اسلامی) تألیف شده است. در پایان از تلاش ارزشمند مؤلف محترم که این پژوهش ارزشمند را تألیف کردند و نیز از ناظر محترم حجت‌الاسلام والمسلمین استاد حسن رمضانی، عضو محترم هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی که با نظارت خود بر غنای اثر افزودند سپاسگزاری می‌نمایم؛ همچنین از نشر پژوهشگاه که به طبع این نوشتار بذل توجه داشت، قدردانی به عمل می‌آورم.

محمدصادق یوسفی‌مق

رئیس پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن

مقدمه

«تفسیر قرآن با قرآن»^۱ شیوه‌ها و منهج‌های تفسیر قرآن کریم است که شئون و ابعاد گوناگون آن را این‌ک‌ب بررسی می‌شود. پس از بررسی مفاهیم تحقیق و بیان کلیات آن در بخش یکم، به ترتیب در بخش‌های بعدی، مبانی و زمینه‌ها، ادله و مؤیدات، انواع و گونه‌ها، شبهات، فرایند و قواعد و آثار و ثمرات شیوه تفسیر قرآن با قرآن از منظر روایات معصومه علیها السلام بررسی می‌شود و سرانجام در بخش پایانی، یعنی بخش هشتم که در جلد دوم قرار گرفته، به مبحث بسیار مهم «جایگاه روایات در فرایند تفسیر قرآن با قرآن» خدا را سپرداخت.

مبحث یادشده که به سبب اهمیت و جایگاه ویژه‌اش در سوره مبسوط و در جلدی مستقل آمده، از مباحث چالشی درباره روش‌شناسی تفسیر قرآن است که نیازمند کاوش بیشتر است؛ زیرا از يك سو نقش سنت معصومان علیهم السلام که همتایان قرآن و آگاهان به ظواهر و بواطن قرآن و نخستین مخاطبان و مفسران قرآن‌اند، در فهم مراد خدا از آیات و تفسیر درست کتاب الهی انکارناپذیر است و از سوی دیگر، مفسران قرآن در جمع میان منهج تفسیر قرآن با قرآن و نقش تفسیری سنت در آن به دیدگاه یگانه‌ای دست نیافته‌اند؛ در نتیجه گروهی به تفریط گراییده و به نفی کلی نقش سنت در تفسیر روی آورده‌اند (قرآنیون قایل

به قرآن بسندگی در تفسیر) و برخی به افراط گراییده و به اثبات کلی نقش سنت در تفسیر پرداخته‌اند (اخباریان قایل به سنت بسندگی در تفسیر). برخی مانند علامه طباطبائی نیز که گرایش و دیدگاهی اعتدالی و روشمند دارند، برداشت‌های مختلفی از سیره علمی (گفته‌های ایشان در کتاب‌های مابین المیزان و قرآن در اسلام) و عملی آنان (بهره‌گیری از روایات در تفسیر) شده است.

تقتنی است پژوهش حاضر که به شئون و ابعاد گوناگون مسئله «تفسیر قرآن با قرآن» در دیدگاه «روایات» می‌پردازد، در نگاه ابتدایی به دو گونه می‌تواند نام‌گذاری شود:

۱. روایاتی در پژوهش قرار گیرند که ضمن تبیین شأنی از شئون تفسیر قرآن با قرآن، به شیوه منه تفسیر قرآن با قرآن نیز تصریح یا دست‌کم اشاره کرده باشند؛ مانند روایتی از امام باقر (ع) فرمودند: بخش‌های کتاب خدا یکدیگر را تصدیق می‌کنند و یکدیگر را تکذیب نمی‌کنند؛^۱ همچنین این سخن که فرمودند: بخش‌های قرآن یکدیگر را تصدیق می‌کنند؛ پس آنها را با یکدیگر تکذیب نکنید؛^۲ نیز مانند سخن امیر مؤمنان (ع) فرمودند: بخش‌های کتاب خدا سخنگو و گواه یکدیگرند؛^۳ و این سخن امام باقر (ع) فرمودند: هیچ چیزی (بخشی) از کتاب خدا نیست که دلیل قرآنی بیانگری نداشته باشد؛ البته [توده] مردم به آن دلیل آگاه نیستند.^۴

۱. إن کتاب الله لیصدق بعضه بعضاً ولا یکذب بعضه بعضاً (محمد بن علی صدوق؛ التوحید: باب ۱، ص ۲۵۴-۲۵۵).

۲. إن القرآن لیصدق بعضه بعضاً فلا تکذبوا بعضه بعض (علی منق‌ی هندی؛ کز العمال: ج ۱، ص ۶۱۹).

۳. کتاب الله... ینطق بعضه ببعض و یشهد بعضه علی بعض (محمدباقر مجلسی؛ بحار الانوار؛ ج ۸۹، ص ۹۰).

۴. لیس شی من کتاب الله إلا علیه دلیل ناطق عن الله فی کتابه مما لا یعلمه الناس... (احمد بن خالد

برقی؛ المعاجز؛ ج ۱، ص ۲۷۰).

۲. روایاتی بررسی شوند که بدون تصریح یا اشاره به منهج تفسیر قرآن با قرآن، بیانگر شأنی از شئون آن باشند؛ برای مثال یکی از زمینه‌های تفسیر قرآن با قرآن، اشتغال قرآن بر محکم و متشابه و عام و خاص و مطلق و مقید است. در این باره روایاتی بررسی می‌شوند که بدون هیچ گونه اشاره‌ای به منهج تفسیر قرآن با قرآن، اشتغال قرآن بر امور یاد شده را تأیید می‌کنند.

۳. به روشی که پژوهش به گونه نخست گرچه مطلوب است، میسور نیست؛ زیرا شمار روایاتی که به منهج تفسیر قرآن با قرآن تصریح یا تلویح کرده باشند، یازدهم شمارند. بنابراین در پژوهش حاضر، ابتدا و با صرف نظر از روایات، شئون و ابعاد تفسیر قرآن با قرآن بررسی و تحلیل می‌شود و آنگاه بازگوشدن شئون و ابعاد آدشده روایات

مقتضای ادب قدرشناسی، سیاست‌گذاری است که از بزرگ پرچمدار توحید در عصر کنونی و احیاگر اسلام ناب محمدی (ص) در روزگار معاصر، حضرت امام خمینی (ره) که رسالت الهی خود را در عصر غیبت حضرت ولی عصر (عج) به درستی ایفا کرد و چراغ دین پژوهی و دینداری را بر عی و باره بخشید؛ همچنین از مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه‌ای (مد ظله العالی) که خَلَف صالح و راستین امام راحل است یاد می‌کنیم. نیز بر خود می‌دانم از همه استادانی که از چشمه‌سار علومشان جرعه‌ای نوشیده‌ام، به ویژه خَلَف راستین علامه طباطبایی، حضرت آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته) قدس سره یاد می‌کنم.

در پایان از جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای محمدصادق یوسفی مقدم، رئیس محترم پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن و جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای محمدعلی محمدی، مدیر محترم گروه تفسیر موضوعی

پژوهشکده که زمینه نشر این اثر را فراهم ساختند، همچنین از ناظر دانشمند این پژوهش، جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای حسن رمضانی سیاست‌گذاری می‌کنم و تداوم بهره‌مندی از علم صائب و عمل صالح را از ولی توفیق برای ایشان امید دارم.

علی مدبر (اسلامی)